

© *Dr. sc. Lábadi Károly, 2013*
© *Égető Emese, 2013*
© *Juhász zenekar, 2013*
© *Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2013*

Bácsgyulafalva története nem nyúlik vissza az ókorig, a középkori históriák is hallgatnak még róla, hiszen nyoma sem volt akkor a Telecskai-dombokon épült településnek. Az Alföld derékig érő fűtengerét, a gyomnövények irdatlan erdejét éppen csak százharminc évvel ezelőtt kezdte irtani emberi kéz. Sok száz, sok ezer munkáskezet tört fel a szerszámok nyele addig, amíg a mai település helyén megszelídült a pusztta, a gilicetövis benötte földek búzát, kukoricát kezdtek teremni. S mennyi veríték árán futottak végig az alig hullámozó dombokon az első dohányosorok! A Temesközből származó dohánykertész-telepesek már akkor hittek abban, hogy az a növény, amelynek őshazája Dél-Amerika, s amelyiket jóval a földrész felfedezése előtt már kultúrába vettek az indiánok, a szegedi és temesközi tapasztalatok alapján az új falunak is jólétet biztosít. Nem csalódtak. A dohány építette föl a falut.¹ Eredményesen zárult a harc a pusztával, ami azzal fejeződött be, hogy a műveletlen föld megadta magát, az ősök kikényszerítették belőle a kenyérnek valót, a jólét első darabkáját.

A falu alapításának centenáriumára jelent meg először e könyvecske, hogy néprajzi, népnyelvi vonatkozásai révén gyarapodjanak ismereteink egy telepes falu szorgalmas és kitartó népéről és a sok-sok munkával járó dohánykertészkedésről, amely egyidős a településsel. A mostani kiadás az azóta előkerült és felkutatott dokumentumokkal, a változások számbavételével kibővíttve jelenik meg.

1 Muhi 1979, 42.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ A HONALAPÍTÁS ■

Az 1870-es években a Temesköz népét gyakran sújtotta természeti csapás: hol a Tisza, hol a Maros, az Aranka meg a Béga megáradt vize vitte el a kevés termést. A víz, amely másutt „termést” adott a körülötte élőknek, itt azt is elvette. Kétszer-háromszor is vetettek, de egyszer sem arattak. Szaján lakosságát sem kerülték el a csapások. A korabeli állapotokról szomorú képet festenek azok a Kálmány Lajoshoz írott levelek, társadalomtörténeti híradások, amelyeket Péter László a szegedi Somogyi-könyvtárban őrzött dokumentumokból tett közzé. Nagy József tanító – aki Gyulafalva első tanítója lett – 1882. szeptember 10-én a szajáni Vilmatérről írta panaszos hangú levelét Kálmány Lajoshoz:

„...áttérek a Szegény Vilmatéri és Szajáni lakosság egy harmadrészenek vért fagyaláló helyzetének ecsetelésére, kik földhöz ragadt 12 évi csapásoktól sujtoltatva szegényekké lettek. – Ezekről házaik, ingóságai, mindennemű terményeik elárvereztetnek és elvételnek, (gabonaneműik már elvételnek – kocsi, ló, eke, borona, szarvasmarhájuk pedig most naponkint folytatólag árvereztetnek, dohányjaik lefoglaltatott, házaikból pedig kibecsültetnek). 170 család van eddig már az örökülhetésből kizárva, és hontalan földön futóvá téve, ezek ártatlan gyermekeiknek könnyhullatás! s éhségükben kenyérréti sírasi, erős a hitem, mint »Abel ártatlan vére« bosszúért fog felkiáltani az igazságos és könyörületes Istenéhez az Égben! De hogy is ne? amidőn szegény nép 12 év óta csapásokat szenvedett; s ezt senki sem veszi számban, senki, mert az istentelenségben előrehaladó, szívtelen, embert nem ismerő és könyörületes földbirtokosság, az »Isteni gondviselést« is legvakmerőbben haszonbérben merészli adni a szegény földhöz ragadt népeknek, pedig az áldás és csapás egyaránt az ő szent és atyai gondviseléséből származik. »Mert emberé a munka, Istené az áldás!« – S ha a csapásoktól sújtott szegény haszonbérlettel fizetésképtelen, a bérbe adó elveszi mindenét, s földönfutó koldussá teszi bérlőjét, pedig ez utóbbi még jövedelmi adót is fizet vízvette bérlött földjétől, sőt bérbeadója vagyona őrzésére még vérrel is kell áldoznia, s a közterheket teljesíteni, – bérbe adó bérbe adott, víz károsított földjeitől adó elengedésben is részesül, és a haszonbért is

megkapja, míg haszonbérló termést sem kapott, de adó elengedésben sem részesült, csoda-e tehát, ha tönkre jut.

Szaján és Vilmatéren örökölés, ügyvéd, végrehajtó, árverelés, végrehajtás, kibecsülés és az adósoknak mindenöktől való megfosztása vannak napi renden.”²

Bár Szaján gazdasági és társadalmi életében 1882-ben „korszakjelző fordulat történt”: a lakosság vásárlás révén termőföldhöz juthatott, az új helyzet azonban további szociális problémákat szült. „A település 9500 katasztrális holdas határa házasságkötés révén a báró Révay család birtokába került, és az új birtokosok lehetővé tették, hogy a szerződéses dohánykertészek örökáron, 101 forint holdankénti átlag vételárban megváltás³ az addig bérelt földeket.”⁴ „A váltásmentes 354 kat. hold levonása után 9218 kat. hold 619 négyszögöl föld maradt a szajáni és vilmatéri »telepítvényeseknek«, 931 018 forint 70 krajcár vételárért. A megváltásban 447 vevő, más néven »örökülő« vett részt.”⁵ Szegénységük miatt a 152 szajáni „örökülő” alig egyharmada mindössze csak 800 négyszögölt, azaz házhelynek valót vásárolhatott, azaz földnélküliekké váltak, s „helyzetük az 1848-as jobbágyszabadítás előtti házas zsellérékével azonos volt”.⁶

Az adósságot felhalmozók még ennél is rosszabbul jártak: „Akiknek a szerződéses haszonbérlet idejéből adósságuk halmozódott fel, azok házait, ingóságait elárverezték, az árverésen befolyt pénzt tartozásukra lefoglalták, és kizárták őket az öröklésből. Mindez a vilmatéri tanító értesülése szerint 170 családot, a lakosság egyharmadát érintette.”⁷ E tények ismeretében nem csoda, hogy amikor megszületett a döntés, hogy a zombori kincstári jószágigazgatóság területén fekvő Kulapusztán új települést létesítenek, 220 – többnyire szajáni – család vállalkozott arra, hogy új helyen keres boldogulást.

A másik levél szerzője Pehárh Károly, aki tudósítását a sanyarú bánási, temesközi állapotokról 1883. március 31-én keltezte Verbicáról:

2 Péter 1969, 1105–1107.

3 A megváltást a szajániak örökölésnek nevezik.

4 Juhász 2003, 15.

5 Uo.

6 Uo. 16.

7 Uo. 16–17.

„Földesurunk szent kötelessége lett volna minden év végén a néppel szemben leszámolni, és ha akadt egy vagy másik évben gazdátlan adósság, azt még azonnal a népre szétvetni kellett volna, majd a nép is maga körül tekintett volna, és a koma-sógort nem hatták volna ki csúszni, és a nagy adósságot felszaporítani, elpusztult volna hamarabb községünk. – Ezek a jóindulatú ajánlatai földesurunknak, – és még azt is – hogy a néppel leszámolni akar, tartozását kötvény vagy váltó, ha foglalni szándékozik, felbontaná az egyetemleges tartozást, illetve jót állást, és terminusokat szab, tehát most kérdem? ha a termés jön, a nép mit fizessen hamarabb, a folyó bérletet vagy a régi adósság részleteket kamatostul, vagy a szétvetett gazdátlan adósságot vagy a legelőadót, azután fejedelmi adót, közköltséget, lelkészi járandóságot, tanító fizetést – ezt összevéve ezen felsorolt feltételek mellett senki Isten fia nem képes teljesíteni.”⁸

A földesúri önkény semmi engedményt sem tett az árvízkárosultaknak: a föld bérleti díját akkor is fizetni kellett, ha gabona helyett csak nád és sás tört elő a földekből.

Sípos György, Szaján akkori pénztárnoka vezetésével 1881-ben kérvényt juttattak el az elkeseredett árvízkárosultak Szapáry Gyula grófnak, pénzügyminiszternek, a kincstári birtokok gondviselőjének, hogy jelöljön ki számukra új lakóhelyet, ahol kevésbé vannak kitéve a természeti csapásoknak. A miniszter fogadta a szajáni küldöttséget, jóindulattal hallgatta meg kérésüket, s ígéretet tett, hogy a bácskulai kincstári pusztára települhetnek. A kitelepülők listájára 500 család iratkozott fel, mindannyian sorsuk jobbra fordulását várták az új otthontól. Az uraság az érdekeit képviselő plébánossal együtt mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozza az olcsó munkaerő elvándorlását. A szolgabíró lázítás vádjával bezáratta Sípos Györgyöt, s az iratokat, amelyek a kitelepülésre vonatkoztak, lefoglaltatta,⁹ s megtiltott minden gyűlést, amelyen az elvándorlásról tárgyaltak volna. A „népvezér” szabadulása után két társával kihallgatásra jelentkezett a legmagasabb helyen: Ferenc József fogadta őket nyilván Szapáry közbenjárására.¹⁰ Előadták a királynak szomorú sorsukat, s kérték, hogy erősítse meg az új

8 Uo.

9 Bálint 1976, 170.

10 Uo.

Sípos György sírja
a gyulafalvi temetőben

lakóhely kijelölését. Kérésük meghallgatásra talált, s az uralkodó Pusztakulát adományozta a kitelepülőknek.

A szolgabíró nem nyugodott bele a vereségbe, Sípóst újra börtönbe vettette, ám végül a királyi szó mégis győzött. Szabadon engedték, s megkezdődhetett az előkészület az új terület birtokba vételére.

1883. október elején tizenhét szegedi eredetű bánáti falu: Szaján (220 család), Jázova (67), Csóka (17), Lőrincfalva (38), Tóba (154), Torda, Kisorosz, Aracs, Bikács, Töröktopolya. Monostor (23), Törökkanizsa (7), Jozefova (9), Akács (17), Óbessenyő (13), szórványosan még Istvántelek és Törökbecse dohánykertészettel foglalkozó szegény zsellérlakossága indult el Pusztakula felé.¹¹

A telepések névsora mindmáig nem került elő. Fekete József a születési, a házassági és az elhalálozási anyakönyvek alapján 452 telepese család nevét állította össze.¹² Megjegyzi, hogy a névsor nem teljes, mert az a család, amelyben sem születés, sem házasság és haláleset sem fordult elő az 1887 és 1894 közötti időszakban, nem került a listára. A legtörzsökösebb családnevek (Ács, Bába, Báló, Bezdán, Bicók, Bödő, Bunford, Cirok, Cöndör, Gyömbér, Hajnal, Kabók, Keszég, Kormányos, Lábad, Móra, Ocskó, Pesti, Pósa, Rúza, Sípos, Szalma, Szarvák, Talpai, Tápai, Vastag stb.) túlnyomórészt temesközi, illetve szegedi eredetre vallanak. Nem egy név már szerepel az 1522. évi egyházi tizedlajstrom szegedi névjegyzékében.¹³

A Temesköz elszegényedett, új hazát választott népe hivatalosan 1883. október 29-én vette birtokba új községének területét. A falualapítás emlékére azóta minden esztendőben megtartják a karóünnepet (tudniillik határkarók leverésével jelölték ki a falu helyét) az őszi búcsúkor, amelyre a szajáni atyafiság, a temesközi rokonság és mindazok, akik elszármaztak a faluból, eljönnek.

Amikor 1933-ban a telepítés ötvenedik évfordulójára emlékeztek, még éltek olyan szemtanúk, akik maguk is részesei voltak az új haza kiválasztásának és elfoglalásának. Lakatos István a *Jugoszláviai Magyar Újság Városok és falvak* című cikkpályázatára küldte be írását, melyben Lábad, Dömötör és Bunford János, aki arról

11 Uo.

12 Fekete 1973, 22–32.

13 Reizner 1900, 97–128.

volt nevezetes, hogy a húsvéti passiójátékban mindig Jézus szerepét énekelte, elbeszélte neki Gyulafalva alapításának történetét:¹⁴

„Az ezernyolcszázhetvenes évek ügön gyöngö termést hoztak a Bánátrész lakosságának – kezdte elbeszélését Döme bátyám, pontosabban Lábadi Dömötör urambátyám, miközben ősi házának tornácán üldögélve néhányadmagammal a régi jó szomszédok szokásaihoz híven eperpálinkáztunk. – Mer bizony – folytatta – öreg hiba vót mán a, hogy egy évben hét magot is töttünk a földbe, de termés csak nem vót. A Tisza vize öntötte el a búzatáblákat, oszt se eccör, se kéccör sarlóval köllött aratni fél lábszárig érő vízben a ledült búzát. Mög a dohánt a’ teknőbe szöttük, oszt ugy ladikáztunk ki. Hát bizon, illen termés mellett nehéz vót az árendát fizetni, mög a kinyír is inkább fekete vót az árpátul, mint fehér. Apadáskó hal vót büven, de másbul nagy vót a heányosság.

– Nehéz üdők vótak azok – sóhajtott bele Báló János bácsi is, aki az egyenes szárú pipa szűzdohánnyal való akkorátus megtöltése után éppen az acél, kova és taplóból előállítandó tüzet csiholta. – Sokan vótunk e lakáson, termés mög sémmi.

– A szajáni kis fehér házakba is nyomorúság fészkelt. A vasárnap nagymise utáni beszélgetésbe sok-sok panaszos szó esött. Éccör is, ahogy így panaszkodunk egymásnak, aszongya Sípos Gyura; aki községi pénztáros, oszt újságolvasó embör vót:

– Embörök! Hajják kentök, segíteni köll a bajon!

– De hát hogyan? – vetöttük közbe.

Aszongya erre ü:

– Majd én mögmondom kentöknek. A lapba óvastam, hogy a kincstár telepíteni akar. Mán három hely is van jelbe. Az egyik a Kendörösi puszta, Arad megyébe, a másik mög Csanád mögyébe, a harmadik mög Pusztakulán, Bácskába. Megkérvényezzük, oszt ha sikerül, új falut alapítunk, talán jobb lössz a zsöllérségnek.

Nagy lött oszt erre az öröm, öregje-fiatálja errül beszél, mer hát nagypolitikáju embör vót Sípos Gyura, mög ügön mulató. Hamarosan hozzá is fogtak a munkáhon, elighanem tán hatan szödelőcköttek össze: Sípos Gyura, Hajnal Pál, Égető István, Martonosi Gergő,

14 Lakatos 1933.

Palatinus István mög Bárányi Jóska, ez vót 1880-ba. Először is egy kikindai ügyvédhön möntek, valami doktor Naszádihon, ez oszt csinált írást, evvel főmentek Pestre gróf Szapári Gyula földművelésügyi miniszter elé, aki biztatta őket, hogy majd Pusztakulán települhetnek, csakhát így mög úgy, még ilyen írás köll, mög hát lösznek-é elegen, de azé annyit kilincsoltek, amég csak mögindult valahogy a kerék. De hát persze kincstári fődek vótak ezök, oszt az akkori bérlő ügön kevés árendát fizetött érte, oszt nem esött inyire eválni tülle. Lassan haladt az ügy, mög hát mit tagadjuk, pénz is ügön gyöngén vót hozzá. Dehát a sok utánjárásnak mög lött az eredménye. Egész paksaméta írás vót mán a sublótba, oszt ehun-é, beállít a Gyuráhon két zsandár, oszt elkísérték Kikindára, de oszt uccu utánna a társak egész Kikindáig elmöntek, oszt ott a garica rácsos ablakából intött a Sípos, hogy hun van a paksaméta, gyugják el. Ugy is lött, ezök oszt hazasiettek, szögény megboldogult Sípos szüle azt se tutta, hová lögyön ijedtibe, hogy tán fölakasztk az embört.

– Dehogy akasztk – vigasztalta Paksa.

Eccöribe oszt előszötték az írásokat, elrejtették, de éppen idejibe vót, mer mán gyűttek is a zsandárok, oszt keresték az írást, mer aszongyák: hiba van benne. No, oszt nem találták, így oszt kiengedték Sípost, mer ü mög letagadta, hogy van írás, mög rágyűttek, hogy hamisan lött följelentve. Ahogy oszt möggyűtt; Kikindáru, mán ott vártuk a faluháza előtt, Szajánba. Aszongya:

– Embörök! Pestre mögyünk a király elejbe.

Nem is sokat dängubáztak, hanem főpakoltak, oszt el Ferenc József elé. Ötöd- vagy hatodnapra gyün a deputáció, de mán ekkó a Naszádi üdvéggyel összekülönböztünk, oszt faképnél hagyott. De oszt még köllött valami írás, így hát Sípos mög a társai maguk csinálták tovább. De hogy a pénz fogytán vót, elmönt Sípos Bunford Jánoshoz, oszt aszongya:

– János! Még éccör Pestre köll mönni, adjál izibe tíz forintot köccsönbe, mer az árgyéusát, nem lösz telep.

János bácsi erre előszödde a ládafából a tíz forintot, amivel oszt a pesti út is mög az eredmény is möglött. Pusztakula a mienk! Települhetünk.

Nagy vót az öröm a bánáti Szaján, Tóba mög még 10-12 község szögénysége közt, hogy sikerült a dolog. Lött nagy pakolás, a búcsúzkodás mög a fehércselédök sírása-rívása, mög az öregök tanácsadásával teltek a napok, míg aztán fölvirradt a nagy nap, az indulás napja.

1883. október elejin, egyik őszi hűvös nap hajnalán kétszáz kocsi sorakozott a Szaján körüli országutakon, hogy a szomszédos községök szögény népibül összeverődött karaván elinduljon új reménységgel az új hazába. Élin Sípos Gyulával, a sok ügön-bajon körösztülmönt vezérrel.

Három napig tartó fáradságos kocsizás mög a Tisza-kompon való átkelésért járó tíz krajcáros fuvarköcsség ügön nehéz lefizetése után mögérköztünk az ígélet földjire. S már 1883. október 29-én fölül kétszáz kunyhó épült a topola–kernyai országút két oldalán. Kit szárbul, kit nádbul, olyan sátorformájuk vót. Mikor oszt ez mögvót, hozzáfogtunk az őszi szántáshon, vetéshön.

Már a ránkgyüvő tavasszal hozzáláttunk a röndös házhelyekön a putrik építéséhön. Velünk települt egy Nagy József nevű tanító is, aki Szajánba a vilmatéri tanító vót, oszt leírta kalamussal a házhelyek numeráit kis cédulákra, oszt beletötte egy nagy fazékba, erre oszt mindnyájan kihúztunk egyet, oszt ahuvá szólt a numerus, oda kezdtünk építeni. Négy kateszteri hold vót egy telep, most mán nyóóra emelték, mer a kalocsai érsök a második négy holdat kijárta, oszt negyvenévi lefizetésre. A belső telköt négy évre adták 100 forintér. No oszt, ahogy a putrikat építöttük, akkó mán vót a faluba egy pallér, ez oszt odagyütt éccör, oszt aszongya:

– Emberek! Éppen jön a Sánta Vica a butykossal, egy liter pálinkát fizetek, ha elmesélik, hogy hogy építik ezt a putrit, meg hogy hogyan teszik fel azt a furcsa kéményt.

Erre oszt megmagyaráztuk neki, hogy főverjük a négy falat, a két végit olyan högyösre, a tetejire három fenyősrnyót tőszünk, az alsóra mög a girincre két-két lécot szögezünk, oszt a külső végit összekötjük dróttal, beszüjjük náddal, oszt kész a tető is mög a kémény is. A pallér még le is rajzolta. Mög is fizette böcsülettel a pálinkát. Igaz, görbe lött a kémény, de azért jó lött.

Nyárára mán mindönkinek mög vót a maga putrija, igaz, a legtöbbjénél az ajtó csak rongypokróc vót, az ablaka mög olyan kétarasznyi, belül mög asztalnak, székek híre sé vót. Hanem a kenyérsütés is kacifántosan mönt abba a gödörbe, ahunnen a falut vertük. Egy olyan mély, kerek lukat vágtunk, oszt oda fűtöttek a fehérchselédök, nagyon laposra sült a kenyérke, de még sorba is álltak kinyérsütéskor a fehérchselédök, nehogy kihűljön a kemince, oszt pocsíkolni kölljön a fűteni valót.

Aratásüdübe, mer hogy a mi földjeink gyöngén fizettek – akkó még nagyon sovány földek vótak –, hát elmöntünk a szomszéd községökbe is részbe aratni, ügön sokszor kinyérön mög vöröshajmán, mer hogy nagy vót a szögénység.

Éccör is – majd elfelejtöm mondani – a morovici földön arattunk, éppeg kászálódunduk a hajmás ebédhön, mikó gyün a gazdasszony, akiné arattunk, oszt aszongya:

– Jao napot keteknek, hoztam egy kis levest, egíssíggel fogyaszták, majd jobban megyen a munka!

Hát jobban is mönt, mer hogy ügön jó esött a kis leves, vót vagy nyóc liter. Aratás végivel oszt hogy hazamöntünk, mer hogy nagyon gyöngé vót a termés, hát a fiatalok nótát faragtak, aszongya:

*Pusztakulán arattam,
Kinyér nélkül maradtam,
Gyüvöre is aratok, sej, de aratok,
De mán akkó rámás csizmát varratok.*

De a rámás csizma nem lött mögvarrva, mer még a ránggyüvő évek is gyöngén termöttek, mög hát susztér se vót.

Vasárnaponként összegyüttünk egy házhon, oszt mer még nem vót papunk, hát Lábadí András mög Bálint Antal bácsi előre mondták az imádságot mög kántorkodtak, oszt úgy imádkoztunk, de még az uccán is állt a nép. Elejibe körösztolést is mög a temetést is Kernyán tartottuk, de aztán gyütt a Veisz Mihál plébános, erre oszt otthun löhetött, mer' hogy a temetőkertöt is kijelöltük [...] 1886-ban építöttük a faluházát, ekkor mán Gyulafalvának hítták a falut gróf

Szapári Gyuláról, aki a telepítési ügyet röndözte. A faluháza akkó még kicsi vót, egy tanácsteröm, egy konyha, ott főzött a jegyző mög a kisbíró, mög egy jegyzőszoba.”

A szájhagyomány is megőrizte a falualapítás emlékét:

„Az én apám mög anyám szajániak vótak, és ezök légyüttek ide, mer ez Pusztakula vót. Légyüttek ide. No, oszt, amikó légyüttek ide, hát ugye szántottak, vetöttek, itten nem termött más, csak bujturján mög az a gilicetüsök, ijesmi termött itten... No oszt akkó, hogy légyüttek ide, sokan ugye nem csináltak mást csak sárgunyhot, oszt abba vót öt-hat gyerök mög két ló. Azér gyüttek le Szajánbú, mer ott nagy víz vót, és ottan, amikó kiöntött a Bëga mög a Tisza mög a Maros, elvitte a gabonájukat. Sëmmi gabonát nem bírtak lëvönni, csak halat fogtak, csak hallal éltek. Ezök vótak kényszerítve, hogy légyüttek ide. Pusztakula vót ez, aztán Gyulafalva, mer az az embör, aki kimérte ezt a portákat, Gyulának hittak, oszt akkó elnevezték Gyulafalvának eztet a községet.”¹⁵

Az 1974-ben készült magnetofonfelvételen a 74 esztendőös Lábadi Imréné Szűcs Julianna elbeszéléséből a falualapításról egyéb részletek is kiderültek:

„Ezök a mostani telecskai népek Szajánbú gyüttek nagyobb részbe, meg Tóbárú, Csókárú. Ebbü a három községbü. Ez a három község Bánáton vót, oszt nagyon nagyéhség vót mög szögénység abba az évbe. Árvíz vót, mög nem termöttek a földek, oszt akkó még sok család vót minden házná, oszt nem vót a gyerököknek mit önni. Nem tudott a nép mit csináni. Akkó vót egy akkoriba a magyar kormányba, egy Gyula nevezetü. Nem tudom a másik nevit. Valami miniszter vagy mi vót, oszt az nagyon járt a terepöket nézni, és itt mögtalálta ezöket a szögény népeket, oszt ez a mostani Telecska álami pusztá vót itten, oszt akkó főmöntek a királhoz, mögkérték, hogy engedje mög, hogy eztet az evadút földet, mer ez ojan evadút föld vót itt, hogy engedjék mög, hogy ez a nép gyüjjön ide, oszt munkáják, oszt majd teröm,

15 1974-ben elmondta
Égető Rozália
83 évesen.

■■■

oszt úgysis csak valahogy mögélnek. No oszt akkó onnan elindút nyócvan család ide, az egész családjuk, de ojan szögényök vótak, hogy mindön szögény pereputtyukat ehozták egy kocsin. Mög vót ojan, akinek kettőjüknek ehozták a bútorát, mer nem vót. Legtöbb szobabútor vót csak egy láda, amibe a fehéreneműjük vót, mög vótak székök, azok a kis székök, úgy mondták, egy darab deszkát kifúrtak, oszt négy lábat töttek alá, oszt az vót a szék. Asztalt is maguk gyár-

A település névadója,
Szapáry Gyula gróf,
pénzügyminiszter

■■■

tottak, ojan szögény vót ez a nép. No, oszt akkó, mikó idegyüttek, mögkapáták a nagy puszta földet, de itt semmi nem vót, csak járás vót, jószágok vótak itt, juhások, gujások, de más községökbű. Hát oszt akkó itten letelepűtek, akkó előre együttek onnan is, hol vótak, akik egy kicsit tehetősebbek vótak, előre együttek, oszt itt kiszínőték, hogy itt lösz a falu, ahun van is. Akkó itt leütötték a karót, oszt akkó hát azt a maguk módja szerint fölosztották maguk közt, de nemcsak úk, hanem az a Gyula nevezetű. Akkó, mikó ezt mögtelepűték, akkó Gyula nevet kapta elsőbb. Elsőbb, amikó ide gyüttek, kaptak négy-négy hold földet itt a falu körű mög a házhelet. A házhelet vót nyóc kadrát, fél hold mindönkinek. Mindönkinek kimérték a házhelet, de házat sënki nem bírt akkó építeni, hanem úgy csináták, hogy leástak a földbe, csak akkó itten a, úgy mondják mostan, hogy Alsórész, az is idetartozott akkó, Bárányjárásnak is mondták, ott vót sok gyöp mög fű mög rét, oszt ott vót sok nád, oszt akkó oda lejártak nádat vágni, mer össze gyüttek ide, október 29-én, akkó van a karóünnep nálunk. Akkó lëmöntek, aki csak bírt, kicsije-nagyja, möntek nádat vágni. Oszt bizony vót ojan család is, akik csak háton hozták a nádat. Oszt akkó szépen leástak egy gödröt, azt körülállították rajta, hogy a szél ne fújjon be, mögcsináták úgy slégen át, hogy az eső ne essen be. Bizon, abba teletek, hogy még vót ojan is, aki egészen szögényök vótak, oszt évekig ojanba laktak. No, oszt akkó később csak segítőttek őket, mer itt körülöttünk ebbe a községökbe, Kerényön – Kérnyának mondták akkó – mög Csonoplán mög Morovicán vótak mán gazdag embörök. A morovici határ nem ojan messze van ide. Hát akkó csak segítőttek nekik. Gyüttek tavassza egy-egy kicsit szántani, segíteni, mög vetőmagot adtak nekik, de úgy adták nekik a vetőmagot, hogy azé aztán nyáron emöntek aratni, de szívesen megtötték, csak ha kaphattak. Oszt akkó úgy, hogy a föld, amikó munkálatba fogták, nem sok üdő köllött neki, pár év alatt nagyon jó termőföld lött, mer azelőtt nem termött semmit, mer járás vót. Aztán ahogy munkáták a földet, aztán úgy építgették a házakat. Amikó kezdött a föld teremni, vöttek malacokat, vöttek bornyút, vöttek mindönt, osztan termött annyit, hogy ezöket ki bírták tartani. Oszt ahogy nyöttek, úgy nyött mindön. Löttek jó fődek, ütettek dohánt. Legelsőbb az lött az élet-

magjuk nekik, hogy ütettek sok dohánt, oszt kapták az államtú a sok fizetést. No akkó aztán oszt bírtak házakat építeni, de nem ám ijen palotákat, amijenek most vannak, csak ojan kicsikéket.”

A település első lelkésze, Weisz Mihály¹⁶ is azzal kezdte tevékenységét, hogy a historia domusba azon frissiben leírta a megtelepülés hiteles históriáját:

„Szaján község a Tisza-szabályozás következtében már 10 év óta vízáradás által igen sokat szenvedett, a lakosok azon gondolkoztak, hogy innen máshova települjenek, ahol kevésbé vagynak kitéve a vízáradás veszélyének. Miért is Sípos György felszólította lakostársait, hogy a Kormánytól földet kérjenek. Így történt, hogy 1881. évben a szomszédos községek u. m. Jázova, Tiszahegy és Padé elöljáróitól bizonyítványt eszközöltek ki elszegényedésük és vízkárosodásukról. Ezen bizonyítványokkal Nánási József Nagy Kikindai ügyvédhez mentek egy folyamodványt készítettek, melyet Nánási József vezetése alatt Nagyméltóságú Gr. Szapáry Gyula pénzügyminiszterhez mentek. Ennek következtében nagy örömmel mintegy 500 szajáni család a kitelepülésre feliratkozott. Ennek hallatára az uraság mindent elkövetett, hogy a lakosokat visszatartóztassa. Ebben leginkább Jeszenszki János igazgató és Kristóf János plébános minden lehető módon közreműködött. Sőt a járási szolgabíró hivatalos hatalommal Sípos Györgyöt mint lázítót bezárattott. Varga Ferencről a településre vonatkozó iratokat és pénzeket elvette, és szigorúan megtiltotta az ez ügybeni összejöveleteket és pénzszedést. 1882-ben Sípos György két társával Ő felségénél kértek kihallgatást, ki őket kegyelmesen fogadta, s szomorú sorsukat atyailag meghallgatta. Ezen alkalommal alázattal esedeztek: hogy kegyeskedjék számukra valamely földet kijelölni, és miután már megvolt ígérve a kincstár részéről Bácsmegyében Pusztá Kula, tehát Ő felsége biztosította őket, hogy ezen földet meg fogják kapni. Midőn most hazajöttek, és a Királynál történt kedvező fogadtatást és biztos ígéretet elmondták, a nép igen megörült, azonban az uraság annál inkább akadályozta, és ismét a szolgabíró által Sípos Györgyöt mint lázítót bezáratta, sőt egy hamis

16 Weisz Mihály (Baja, 1827. augusztus 16. – Gyertyános, 1902. május 10.).

jegyzőkönyvet vele aláíratott, miáltal többen a szajániak közül megijedve újra az uraságnál földet vállaltak.

Síposnak megtiltatott, hogy a település ügyében lépéseket tegyen.¹⁷

Azonban végre megjött az értesítés, hogy Pusztakula a király engedelmével kimérésre kerül báró Podmaniczky Ármin kincstári igazgató által.

Az elszegényedett temesközi lakosság körében nagy volt az érdeklődés a telepítésre szánt kincstári területek iránt. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 1882-ben utasítást küldött a zombori jószágigazgatóságnak, melyben irányelveket fogalmaztak meg az új település létrehozásával kapcsolatban:¹⁸ „Minekutána a kincstári földeken telepítést kérvényezők száma napról napra szaporodik, míg ellenkezőleg a kincstár mindég kevesebb és kevesebb oly terület felett rendelkezik, amely telepítésre alkalmas, ennél fogva a terjedelmesebb birtokrészeket, amelyek még rendelkezésre állanak, oly formán kell kihasználni, hogy azokon minél több települők legyenek elhelyezendők.” Pusztakulát is alkalmas telephelynek tekintették azzal a kikötéssel, hogy rajta két település helyét kell kijelölni:

„Ily településre alkalmas terület a felső és alsó Kula pusztá, mely együttesen 6662 ^{1340/1600} hold területű, s habár az alsó pusztá Kula lapályosabb, fekvésénél fogva néha vizenyösebb természetű, egészben véve mégis ügyes beosztás mellett az egész pusztá felhasználható.”

A minisztérium arra utasítja a jószágigazgatóságot, hogy jelölje ki a két település helyére alkalmas területet...

„...melyeknél fő figyelem fordítandó arra, hogy a kulai pusztát érintőleg nagyobb forgalmi közlekedési út mentében legyenek elhelyezve, hogy minden vizenyős körülmények között elegendő emelkedett helyen biztos fekvésűek legyenek, hogy kutak vízhiányt a legszárazabb években se szenvedjenek, és végre hogy a község hossza és szélessége tetszetős arányban legyen.

17 Weisz 1886, 1–2.

18 MOL K271. Magyar Királyi Pénzügyminisztérium iratai, 31 942. sz.

Ezen községek közül egyik katolikus, a másikba pedig protestáns vallású települők osszanak be, a belső telkek száma mindkét községben 500 házhelyre 800 □ öllel osztandó be, mindkét községben templom, iskola, lelkész, tanító, községház és jegyző részére egy-egy beltelek és a község közepén egy hold térség engedélyezendő, valamint a községen kívül temetkező helyül és faiskolának együttesen két hold hasítandó ki fizetés nélkül. A fennmaradó terület 4 holdas táblákra osztandó be.

Minden egyes települő család egy belső telket a piac körül egymás szomszédságában a szerént, amint egymás után jelentkeznek egymás száz forint lefizetése mellett örök áron megvehet – a házhelyek tényleges elfoglalása, illetőleg a község megalakulása azonban csak akkor engedtetik meg, ha száz települő a belsőség árát tényleg lefizette.

A külső művelésre beadott földek a települőknek haszonbérbe adhatók oly formán, hogy a haszonbér fele octóber hó 1ső napján előre fizetendő, a másik fele pedig april hó első napján fizetendő.

A haszonbérleti földek oly árban adhatók ki, hogy a pusztá eddigi jövedelme biztosítva legyen.

A belsőségek, amelyek még elfoglalva nem lesznek, szinte haszonbérbe adhatók azon kikötésül, hogy amint azokra települők alatt érkeznek, a termés betakarítása után a települőknek átengedendők.

Minden települő jogosult a község tőszomszédságában kezdve, mihielyt anyagi ereje engedi, a négy holdas részletekből egy részletet örök áron megszerezni holdankint 240 forintjával oly formán, hogy ha a vételár $\frac{1}{10}$ részét előre lefizeti, a többi rész szinte $\frac{1}{10}$ részeként 6%-os kamattal évente törlesztendő – ezen szerzemény mellett azonban a bérlet földben mindaddig részesülhet, amíg bérlet föld rendelkezésére áll.

A külsőségek örök áron eladása a község közvetlen közelében, egymás szomszédságában aszerént, amint a vevők egymás után jelentkeznek, eszközlendő – szakadozva sem belsőség, sem külsőség nem adható el.¹⁹

A zombori Magyar Királyi Jóságigazgatóság 1882. július 13-án 2774. szám alatt a pénzügyminisztériumnak jelezte, hogy „az

19 Uo.

alsó és felső pusztakulai birtokról telepítés céljából szükségelt részletes tervezet elkészítése iránt Szauter Miklós magánmérnökkel köt szerződést.²⁰ A két telepközséghez egyenként 500-500, tehát összesen 1000 beltelek után a kijelölésekért telkenként 50 krajcárt, összesen 500 forintot, a 100 külső telek után egyenként 9 krajcárt, azaz 90 forintot fizetnek, a mérnök díja mindösszesen 590 forint lesz.²¹

A betelepítésre szánt terület egy részét, az alsó pusztai területen 276 holdat, a felső pusztain 90 holdat bérlő tartotta, szerződése csak 1884 október elsején járt volna le, amiatt, hogy a telepesek mielőbb hozzájuthassanak külsőségeikhez, a pénzügyminisztériumot arról értesítette a zombori jószágigazgató, hogy a terület csak abban az esetben kerülhet hozzájuk, „hacsak szabad edgyezkedés útján a bérlők a bérszerződéseknek már 1883. október 15-ére való felmondásba bele nem egyeznek.”²²

A zombori jószágigazgatósághoz 1882. július 18-án írott pénzügyminisztériumi válaszban megerősítették, hogy „mindkét alakítandó községben a pap, tanító, egy jegyző részére egyenként 10-10 hold hasítandó ki haszonélvezeti joggal olyképp, hogy ezen területek a kincstár részére maradjanak telekkönyvezve, s ahogy a haszonbérleti jog is csak addig fog engedélyeztetni, míg ezen területek kizárólag a mondott célra fognak fordíttatni”²³

A két egymás melletti település létrehozása időközben meghiúsult, ugyanis

20 MOL K271, Magyar Királyi Pénzügyminisztérium iratai, 41 607. sz.

21 Uo.

22 MOL K271, Magyar Királyi Pénzügyminisztérium iratai, 76 392. sz.

23 MOL K271, Magyar Királyi Pénzügyminisztérium iratai, 41 607. sz.

„Bíbornok érsek, Haynald Lajos közbevetésére, hogy ne tegyen ez két koldust Pusztá Kulára, kieszközölte a miniszternél, hogy csak Felső Gyulafalva telepíttessék meg magyar ajkú román. Katholikusokkal 8 hold föld kiosztásával.

Így tehát 1883 évi október 29-én megszállták és ünnepélyességgel elfoglalták a telepes községet kincstári tisztek, Ttes Schmausz Endre alispán, a szolgabíró, Preszl János kernyai jegyző, Sípos György első ideiglenes bíró és több telepesek jelenlétében. Ezután lassankint kezdették elfoglalni telepüket sok küzdéssel, többen a kiosztott belső-

ségen kukoricaszárból kunyhót építettek, őszkor a földjeiket elvetették, téle egynémelyik itt maradt, nagyobb része azonban visszament Torontál megyébe, és csak tavaszkor foglalták el helyeiket, és kezdetek részint ideiglenes lakásokat, putrikat vagy rendes lakásokat nagy nélkülözés mellett építeni egymást segítve.”²⁴

A faluhely fekvése kedvezőnek tűnt: Bácska középső részén, a Telecskai-dombok lankáin terül el, Zombortól és Topolyától is majdnem azonos távolságra, mintegy 21-23 kilométernyire fekszik, határa tágas.²⁵ A település tengerszint feletti magassága 115 m. Mivel a Bácskai-löszhátáson található, így területének 80%-a fennsíki, míg 20%-a alacsonyabban fekvő platón helyezkedik el. Termőtalaja kiváló, fekete színű, nagy nedvesség- és humusztartalmú fekete föld, csernozjom. Az éghajlata mérsékelt-szárazföldi, mikroklímája észak-bácskai, s az évi csapadék mennyisége mindössze 525-600 mm, az évi átlaghőmérséklete 10,8 Celsius-fok.²⁶ Földrajzi koordinátái: +45° 48' északi szélesség, +19° 23' keleti hosszúság.

24 Weisz 1886, 1–2.

25 Mai határának területe
megközelítőleg
32 km² 66 ha 33 a.

26 Csúzi 2007, 5.

